

BEGRAZINGSBEHEER MET SCHAPEN OP DE BEEGDERHEIDE 1995-2002

INDRUKKEN EN WAARNEMINGEN VAN EEN BEHEERDER

G.H.T. van Beek, Landschapsbeheer De Wassum, Herungerstraat 95, 5911 AK Venlo

Na een onderbreking van ruim zeventig jaar, grazen er sinds enkele jaren weer schapen op de Beegderheide, nu niet met als doel om een boterham te verdienen met de productie van wol, vlees en mest, maar als middel om de natuurwaarden van het gebied te behouden en te vergroten. Na een drietal aanloopjaren (1995-1997) waarin de begrazing in verplaatsbare rasters plaatsvond, werd in 1998 gestart met de begrazing in vast afgerasterde heidepercelen. In 1998 werd daartoe de Fransche Berg en het Verloren ven ingerasterd, in 1999 gevolgd door De Ontginning en het vennengebied.

Dit artikel beoogt een beeld te geven van de indrukken zoals die door de beheerder/herder in het terrein zijn opgedaan en is niet onderbouwd door systematisch vastgelegde waarnemingen.

HEIDE, EEN OUD LANDSCHAP ONTSTAAN DOOR BEGRAZING

Zoals bekend zijn de heides in ons klimaatgebied ontstaan door (over)begrazing van de oorspronkelijk hier voorkomende oernatuur door landbouwhuisdieren. Dit proces begon al voor onze jaartelling en werd vanaf de Middeleeuwen alleen maar intensiever. Zeker toen het systeem van de potstal ont-

stond waarbij heideplaggen, vermengd met mest van het vee, gebruikt werden voor bemesting van de schrale zandgronden.

Een groot deel van de zandgronden raakte gaandeweg begroeid met eindeloos grote heides die in de plaats kwamen van de oorspronkelijke ecosystemen maar die door de continuïteit in gebruik toch een bijzondere flora en fauna kenden. Toen de begrazing op de heides stopte, kwam eerst langzaam, maar

daarna steeds sneller, een proces van vergrassing en verbossing op gang en gingen de natuurwaarden dramatisch achteruit.

Ook op de Beegderheide heeft dit proces plaatsgevonden. Van de eens uitgestrekte heide resteerde in de tweede helft van de twintigste eeuw nog slechts enkele kleinere heidepercelen, ingeklemd tussen de uitdijende bossen. Met de introductie van drastische beheermaatregelen in de negentiger jaren van de vorige eeuw werd het proces van vergrassing en verbossing een halt toegeeroepen. Het verwijderen van boomopslag, plaggen van de heide en uitbaggeren van de vennen bracht een proces van natuurherstel op gang. Om te voorkomen dat de successie van heide naar bos weer opnieuw zou aanzetten is direct na de uitvoering van de herstelmaatregelen begonnen met begrazing van de heidepercelen.

EFFECTEN VAN BEGRAZING OP HEIDEVEGETATIE

Bij de begrazing van de Beegderheide worden Kempische heideschapen ingezet (figuur 1). Dit oude streekras werd in vroeger dagen niet alleen gebruikt op de Kempen maar in vrijwel geheel zuidelijk Nederland en in delen van België. Het ras had vele lokale namen en varianten als Veldschaap, Maasschaap en Langstaart. Het ras heeft zich in de loop der jaren kunnen aanpassen aan de karige voeding op de heide en is dan ook bij uitstek geschikt voor begrazingsbeheer gericht op heideherstel. De naam heideschaap is daarbij enigszins misleidend. Een heideschaap eet bij voorkeur gras en in tweede instantie pas heide.

Laat men heideschapen in lage dichtheden grazen in de heide dan zullen de dieren vooral grassen eten en de Struikheide (*Calluna vulgaris*) slechts licht snoeien. Dopheide (*Erica tetralix*) wordt zelfs vrijwel niet gegeten. Daarmee ondervinden de heideplanten een dermate selectief voordeel dat ze op de lange termijn domineren. Door met de aantal-

FIGUUR 1
Kempische heideschapen
op de Beegderheide
(foto: J. van den Berg).

len dieren te variëren kan men dit proces zelfs nog versterken.

In veel heideterreinen is Pijpenstrootje (*Molinia caerulea*) de soort die het sterkste bijdraagt tot vergrassing. In de zomerperiode laat dit gras zich echter uitermate goed begrazen. Pijpenstrootje is in de periode mei tot oktober een smakelijk product met een hoge voedingswaarde. Indien men Pijpenstrootje wenst te bestrijden zal in die periode de veebezetting dan ook het grootst moeten zijn. In het winterhalfjaar hebben de schapen duidelijk andere voorkeuren. De opslag van bomen en struiken is dan meer bij de dieren in trek. Ook Struikheide wordt meer begraasd. De grassen hebben dan een veel lagere voedingswaarde en worden weinig gegeten. De pollen van Pijpenstrootje sterven in de winter af en worden in die periode geheel gemeden. Om de verbossing in de hand te houden moet men dus 's winters doorgrazen met een lage veebezetting. Dit wordt op de Beegderheide met name gedaan in de Ontginning om de massaal voorkomende Amerikaanse vogelkers (*Prunus serotina*) aan te pakken.

BIJ DE JUISTE BEGRAZINGSAANPAK MEER STRUCTUUR IN DE HEIDE

Bij het beheer van de Beegderheide wordt gestreefd naar het ontwikkelen van structuurrijke heide (figuur 2). Het beheer is niet gericht op het ontwikkelen van een grote paarse heide, maar de doelstelling is een bonte afwisseling van heide, grasheide, ruigten, bossages en bos. Een dergelijk terrein bevat een breed scala aan biotopen, wat de rijkdom aan soorten groter maakt. Zo is het absoluut niet de bedoeling om alle Pijpenstrootje te verwijderen. Onder andere hagedissen hebben aan de pollen goede overwintersplekken. Rond het Verlengde Ven en het Fengersven in het deelgebied Fransche Berg komt de Moerassprinkhaan (*Stethophyma grossum*) voor tussen het Pijpenstrootje. Hier wordt het begrazingsbeheer pas later in de zomer opgestart om te veel vraat van Pijpenstrootje te voorkomen.

Bij extensieve begrazing nemen de dieren slechts een deel van de jaarlijkse productie aan plantaardige biomassa tot zich. In het groeiseizoen is er zo'n groot aanbod aan biomassa dat de dieren terreinvoorkeuren kunnen ontwikkelen. Sommige delen worden sterker begraasd, andere nauwelijks. De sterkst begraasde stukken zullen een zeer

open karakter krijgen en met name door heidesoorten gekoloniseerd worden. In de weinig begraasde delen is bosvorming mogelijk.

Essentieel bij de begrazingsaanpak is de begrazingsdruk op een dusdanig niveau te brengen dat een evenwichtssituatie bereikt wordt. Productie van biomassa, vraat en mineralisatie moeten in verhouding tot elkaar komen. Een doorlopende evaluatie van de begrazingsinzet en monitoring van de ontwikkeling van de flora en fauna is daarbij essentieel.

DE BEGRAZINGSDRUK OP DE BEEGDERHEIDE

Verdere verschralling van de vegetatie op de Beegderheide lijkt niet noodzakelijk omdat het plaggen, baggeren en de verwijdering van de opslag, het terrein al voldoende schraal en open hebben gemaakt. Daarom is vanaf het begin voor een vrij lage begrazingsdruk gekozen. Het begrazingsbeheer zou men een instandhoudingsbeheer kunnen noemen.

Een jaarlijkse gemiddelde begrazingsdruk van één schaap per hectare wordt gehanteerd. Dat komt neer op 365 graasdagen per hectare per jaar. Daarbij is een graasdag dat wat één schaap op één dag eet. In de praktijk wordt met het aantal schapen in het terrein sterk gevarieerd van 25 dieren in de winterperiode tot 125 in het zomerseizoen. Het begraasde gebied is in totaal 82 hectare groot.

BEGRAZING MET EEN TREKKENDE KUDDE

De eerste jaren van de begrazing werd per

deelgebied met verschillende groepen schapen gewerkt. In 2002 werd echter overgeschakeld naar de inzet van één grote groep schapen die van gebied naar gebied trekt. De aanpak met deze trekkende kudde heeft een tweetal voordelen. Op de eerste plaats heeft het verplaatsen van de kudde als voordeel dat er in het groeiseizoen lange pauzes zijn tussen de begrazingsmomenten. Die tussenperiodes geeft bloei en zaadsetting meer kans. Een tweede voordeel is dat met het trekken van de dieren ecologische verbindingen worden gelegd. In de vacht, de mest en tussen de klauwen nemen schapen zaden, sporen en eitjes mee over lange afstanden (POSCHLOD, 1999). Onderzoek aan gehoede schaapskuddes leerde dat een groep van 350 ooien tot drie miljoen zaden kan transporten over afstanden tot 100 km (HILL & BEINLICH, 2001). Voor de nabije toekomst wordt bekeken of de kudde van de Beegderheide ook andere heideterreinen kan gaan begrazen. Dan worden de genoemde effecten nog sterker.

EFFECTEN VAN DE BEGRAZING

Het is moeilijk om bijzondere ontwikkelingen in het terrein concreet terug te voeren op de schapenbegrazing. In het artikel over de flora en vegetatie kan men lezen dat op de Beegderheide in ieder geval zeer veel soorten voorkomen die bij de huidige aanpak gedijen (TEEUWEN & HERMANS, 2003). Een aantal positieve effecten die vrijwel onmiddellijk optraden na de opstart van de begrazing worden hier gemeld.

Bij de start van de begrazing in 1995 werden in het hele gebied nog slechts enkele Klojesgentianen (*Gentiana pneumonanthe*) aange-

FIGUUR 2
Het beheer is gericht om te komen tot een structuurrijke heide, omgeving Fransche berg (foto: J. van den Berg).

troffen. Om het vertrappen van de laatste exemplaren door de schapen te voorkomen, werd een deel van de planten afgeschermd met een raster. Gentianen worden door hun bittere smaak niet door het vee gegeten, terwijl de grasmat wel door de dieren wordt aangetast. Dit heeft geleid tot een forse toename van het aantal planten.

In de droge zomer van 1996 werd de oostelijke oever van de Grote Beegderpeel vrij intensief begraaasd door schapen in een verplaatsbaar raster. Het waterpeil in het ven stond toen erg laag en de schapen graasden tot ver in het ven. Met name Pijpenstrootje werd aangepakt. Al één jaar later kon men zien dat in de zompige randen het aandeel Dopheide, Veenpluis (*Eriophorum angustifolium*) en Draadzegge (*Carex lasiocarpa*) zeer sterk was toegenomen. De lokaal voorkomende oude struikheide was helaas niet bestand tegen deze aanpak.

De indruk bestaat dat oude heidestruiken die nooit begraaasd zijn, niet goed herstellen van stevige vraat. Jonge heide doet dat wel, blijft juist vitaal en stoelt uit.

Na het plaggen met name langs de vennen heeft Bruine Snavelbies (*Rhynchospora fusca*), Moeraswolfsklauw (*Lycopodium inudatum*), Ronde zonnedaauw (*Drosera rotundifolia*) en Kleine zonnedaauw (*Drosera intermedia*) zich massaal op de oevers gevestigd. De schapen blijven die zones zeer goed afgrazen waardoor deze soorten minder snel overwoekerd raken.

Opslag van berken en dennen is in de verschillende begraaasde gebieden nauwelijks nog een probleem. In de omgeving van enke-

le vennen buiten de rasters (Zomp A, Zomp B en Vlaosven) zijn inmiddels aanvullende maatregelen uitgevoerd om nieuwe opslag van berken en dennen weer terug te dringen. Binnen de rasters was alleen in de omgeving van het Verloren Ven een te sterke boomopslag. In verband met het bijzondere karakter van dit ven (Moerashertshooi (*Hypericum elodes*), Witte watterranonkel (*Ranunculus ololeucos*), Draadzegge en Vlottende Bies (*Scirpus fluitans*)) zijn de berken hier verwijderd en wordt de begrazingsdruk iets hoger gehouden. Het begraaasde perceel is klein en ligt tussen de bossen ingeklemd. In een dergelijk kleinschalig open terrein blijft verbosing waarschijnlijk altijd een probleem.

DE GEHOEDE, TREKKENDE KUDDE

De uitvoering van de grootschalige begrazing op de Beegderheide binnen een raster heeft echter ook zijn beperkingen. De dieren trekken nu weliswaar meer, maar in de raster zelf kan men slechts sturen met het aantal dieren en de begrazingsmomenten. De dieren maken voor de rest zelf hun keuze in het tereingebruik. De beste aanpak van begrazing met schapen is echter de inzet van een gehoede kudde (figuur 3). De "sjeëper" met zijn honden kan de schapen precies op de plekken brengen waar dat wenselijk en nuttig is. Een essentiële voorwaarde hierbij is de kennis en ervaring die de herder heeft opgebouwd met betrekking tot de ontwikkeling van flora en vegetatie. De rijkdom aan structuren kan in dat geval verder toenemen en daarmee samenhangend ook de soortenrijkdom. Lopend van gebied naar gebied kunnen corridors ontwikkeld worden waarlangs soorten zich kunnen verplaatsen. De schaapskuddes kunnen op

deze wijze bijdragen aan een nieuwe ontwikkeling van de ecologische structuur van het landschap, zoals ze dat eeuwenlang hebben gedaan (WILLEMS, 1999). Recent onderzoek van Alterra onderschrijft deze meerwaarde van de trekkende en gehoede kudde voor het behoud en ontwikkeling van natuurwaarden (ELBERSEN, 2002).

De rasters op de Beegderheide kunnen dan weer verdwijnen en de overgang van heide naar bos kan structureel en gevarieerd worden opgebouwd. De barrièrewerking van de rasters voor het wild wordt opgeheven. De kudde zou een dusdanig formaat moeten hebben dat ook andere terreinen in de regio bezocht kunnen worden. In dat geval zou de ecologische structuur van de hele regio kunnen worden verbeterd.

Dit alles lijkt nu nog een vrome wens. Een kudde met herder is duur, de rasterbegrazing is relatief goedkoop.

SUMMARY

SHEEP GRAZING AS A MANAGEMENT TOOL IN THE BEEGDERHEIDE AREA BETWEEN 1995 AND 2002

Since its reintroduction in 1995, sheep grazing has made important contributions to the ecological value of the Beegderheide area. The animals' selective grazing has created a landscape with a great diversity of structures and biotopes. In combination with sod cutting, sheep grazing has led to a rapid increase in the number of species. Research and monitoring in the coming years will be necessary to refine the grazing system.

LITERATUUR

- ELBERSEN, B.S., 2002. Schaapskuddes in Nederland: Economische rentabiliteit en ecologische meerwaarde. Vakblad Natuurbeheer, 42: 8-19.
- HILL, B.T. & B. BEINLICH, 2001. Dispersal of plants and animals in livestock systems with special reference to sheep. In: Recognising European pastoral farming systems and understanding their ecology: a necessity for appropriate conservation and rural development policies. Proceedings of the Seventh European Forum on Nature Conservation and Pastoralism 17 - 21 June 2000 Ennistymon, County Clare, Ireland. EFNCP Occasional Publication nr. 23. European Forum on Nature Conservation and Pastoralism, Argyll UK: 22.
- POSCHLOD, P., 1999. Transport van zaden door een schaapskudde. Natuurhistorisch Maandblad 88 (1): 10-12.
- TEEUWEN, J.J.W.M., & J.T. HERMANS, 2003. Recente ontwikkelingen van vegetatie en flora in en langs de vennen van de Beegderheide. Natuurhistorisch Maandblad 92 (5): 87-93.
- WILLEMS, J.H., 1999. De functie van de schaapskudde: vroeger en nu. Natuurhistorisch Maandblad 88 (1): 7-10.

FIGUUR 3

Het begrazen met een trekkende en gehoede kudde heeft de voorkeur (foto: J. van den Berg).